

борбы и крѣпость, и хитрость всю, и видѣвши убо свершен позор, тмы многы тамо тѣлеснаа и мысленаа спротежают очи, яко ні єдино же тѣх мимо тещи...

Порівняння дає дійсно відчуті різницю старого і нового творимого стилю, не просто в лексиці, але і в риторичній манері.

Тепер ще візьму кілька пізніших вірців: продуктів середини XVI в., але старої, передреформаційної школи.

Згадана вище львівська петиція 1538 р. до митрополита в справі поставлення Макарія Тучапського, як я вже сказав, дає власне короткий мемуар про скасування і відновлення галицького владичтва — цікаву літературну пам'ятку, дуже цінну при нашій бідності в такій літературі, живу і гладку при всій безпосередності, — особливо, коли її дещо увільнити від етикетної титулатури, котрою вона навантажена через свою форму листу. Я так і зробив з тими уривками, котрі нижче подаю¹. У дужках даю доповнення потертих чи продертих місць, упущених видавцем: деякі місця можна відгадувати тільки приблизно, деякі доволі певно. Правопис у виданні явно модернізований, тому я його не притримуюсь.

Щодо авторства, то хоч сей лист підписали шляхтичі числом 33, іменем шляхти Руської й Подольської землі, духовенства і всього поспільства, але нема сумніву, що ініціаторами і укладчиками записки були львівські міщани, що притягли шляхту тільки для фірми.

Якож ваша милость, добръ знаєш, аж тот столец² галицкий был загинут от колькосот лѣт, и на том столци галицком учинено єсть арцибискупство, гды ж³ им был того фундовал Якгейло король, и листы папежскими потвердил. Гдѣ ж нашѣ прадѣдове и отци нашѣ много ѣзд и накладов чинѣвали, и мы тыж сами. Абовѣм⁴ арцибискуп илвовский, маючи таковой привилей, (неволил) крылошан галицких: у поворозѣ⁵ ис Крылоса их вожено и черес Днѣстр под (зиму)⁶ ихъ плавлевано — принуажючи нас и их у свою моц.

Нынѣшній господарь король є. м., бачивши у арцибискупа таковыи привилей — Якгайлов и папежский, дал был на нас свой привилей арцибискупу нынѣшнему, даючи (нас в его) моц, ажебы-хмо тым рыхлѣи были принуажени к ихъ вѣрѣ. О то ж вашему святителству послали єсмо выписы из тѣхъ привилей, (которыи) тот проклятый новыи еретик Сикора (выпра)вел — гды ж ся єму⁷ был у моц подаль. Преосвященный господине! (отци) нашѣ, и мы тыж много ѣзд и накладов чинѣвали до господаря кор(оля є. м.), и до славної памяти предков ваших: пред Солтаном и до Солтана и до отца Юсифа тамъ ѣзд, прац и накладов много єсмо чинѣвали. (И пред)кове вашей милости, князь Костянтин⁸, с князи и паны, и с нашими предки, и мы тыж того были не довели, олны⁹ ж нам Господь Бог, его святая милость божествен-

¹ Акты Зап. Р., II, с. 359, пор. вище, с. 175, про дату «Іст. Укр.», V, с. 438.

² Престол (владичий).

³ Друк.: гдѣ.

⁴ Полонізм: бо.

⁵ На прив'язі, на шнурку.

⁶ В друк.: под .....ма.

⁷ Арцибискупові.

⁸ Острозький старший.

⁹ Друк.: оны; в значенні: тільки.

ная¹, ваше светительство на того мѣстце — митрополію кїевскую и галицкую (нам) рачил дати, и вашими святыми молитвами есть, иж єсмо ис той неволѣ и бѣды вышли. А за великою пилностию и наклады намѣстника нашего, которо го былъ господар кроль м ваше святительство рачили есте дати — отца Мака- рия.

Преосвященный господине! то есть на вашей милости явности и свѣдомѣ, колькою праць ваша милость и князи, и панове, и отець Макарій прїял, до в. милости и до короля, до вел. князства² ѳздячи. И тыж ваше святительство рачил к нам и к отцу Макарию до Кракова на сѣм боярина Раецкого присла- ти, гдѣ ж он — тот Раецкий очима своими видѣл великую бѣду, плачь и тяж- кость нашу. Гды ж нас был выдал король его милость на вальном соймѣ ар- цибискупу и бискупом у росказованье и у моц — гдѣ юж в. милость не мѣл нам у нашем законѣ росказовати, одно арцибискуп и бискупове. Арцибискупу и бискупом росказано на тот же часъ привелей на нас написати, даючи нас у моц их на вѣки вѣчныи, и вси привилеи оныи: Яггеловы и папежскыи и ны- нѣшного господаря короля тым привиліем потвержаючи на вѣки вѣчныи. Гдѣ ж в. милости и в ѣм православным христианом великий плачь и бѣда ся ста- ла и учинила, иж єсмо на вѣки вѣчныи у их моци мѣли быти. А отца Макария арцибискуп и бискупове мѣли у свою казнь³ на Тынец усадити и послати, иж вашею (святостю) имѣ отзывался: посвященіе и моц от вашей (святости бы- ло) ему. А ж всих нас у великыи працы и на (клады привели): абы⁴ был тамъ на Тынец усажен, юж бы был на вѣки вѣчныи од-там-тут⁵ не вышел, а там бы смерть муслъ мѣти.

Отець Макарій и мы вси, не вѣдаючи юж, што далѣй чинити або почати, уложились єсмы до пана Ахациюса⁶, пана жарновского. Панъ жарновскый ис паном Анѣбелемъ⁷ до наяснѣйшей господарынѣ нашей королевой є. м. утеклися, а наша милостивая господарыня, бачивши нашу тяжесть и спра- ведливость нашу, в то ся моцнѣ вложила. Моцно с королевѣмъ мовила и на то так учинила: послала Анѣбеля до бискупа князя⁸ Хоеньского, котрый был на тотъ час канцлеромъ. Пан Анѣбель тому привилею печать урвал и самого на штуки подрал. А за таковую ласку нашего милостивого господаря короля и наяснѣйшей господарыни нашей королевой є. м. обѣщали єсмы двѣстѣ волов: гды ж бѣхмо были тоты волю отдали, король є. м. обіщял нам привилей дати.

Агдыж господарь король є. м. (ста)рый рачил прїѣхати до Льова, там отець Макарій дал его милости пятьдесят волов, а король через пана Ахациюса⁹ казалъ прїѣхати отцу Макарию до Кракова по привилей. А кдыж король мѣл ѣхати зи-Лвова и юж мѣл на конь сѣдати, а арцибискуп у тот час опять короля є. м. упросил, и опять нас был подал у его моц: (привилей) ему дан у Городку, чотыри милѣ отъ Илвова. (Гдѣ ж) є. м. нынѣшній канцлер пан Павел костинскый¹⁰ на тойчас дал знати листом своим отцу Макарию — а на тот час был подканцлером. Отець Макарій, спрятавши сто и десять волов, от- дал королю и королевой и иншим их милости. Королева є. м. и панъ Аха- циус казали прїѣхати по привил (ей) до Кракова. Отець Макарій поѣхаль и там мешкал аж до зимы. Гдыж его милость пан Іоан, панъ подскарбїй двор- ный, на то (ся згодилъ) был, и много до короля є. м. пр(ичинил). Король и короле (вая ихъ милость юж рачили) розказати привилей писати, толко бис- купъ Браницкый, нынѣшній познаньскый ре(монстрвал — иж бы вырок был дан аж на соймѣ. Король є. м. опять отложил аж до сойму и казал отцу Ма- карію на сѣм прїѣхати.

¹ Тут зайве й, котре я пропускаю.

² Себто на Білорусь,— дороги особливо далекі і утяжливі.

³ В'язницю.

⁴ У знач.: якби раз.

⁵ Полонізм: stamtąd.

⁶ Друк. тут і нижче: Захациюса, себто Ахация Йордана, каштеляна жар- новського, повірника Бони.

⁷ Анібаль Строці, секретар Бони.

⁸ Ксьондза.

⁹ Поминаю тут зайве: а.

¹⁰ Павло Вольскі, каштелян гостинський.

Отець Макарій насъем поѣхал, а арцибискуп еще наперед его там послал до арцибискупа гнъзненського и до всихъ бискупов, ажбы того спирали и стерегли. Король и королева их милость сами не казали отцу Макарию предъ ся¹ ходити², ажъ ся бискупи розъихали. Тот отецъ Макарій там не отъжьбачаючи без мала рок лежал в короля его милости у Краковъ, а за ласкою Божиею и вашими святыми молитвами всеи речи довел. И привилей и иншии листы от короля е. м. принес, и нас з моцы арцибискуповы и всих бискупов закону римского вашими святыми молитвами вытягнул и вырвал, за великою бѣдою и наклады и працею. Штѣ ж еще маем дати 140 волов: за первыи што даны и што теперь дати, за те все пан Ахациус порука,— што ж его милости за то дяковати и особнь его милость даровати.

Преосвященный господине! Гды ж отецъ Макарій пріѣхал посполу с нами з Галича, а арцибискуп илвовскый прислал писаря своего до отця Макария в дом, гдѣ ж было много добрыхъ людеи шляхт ляхов и руси,— з великою погрозою приказуючи отцю Макарию, абы стал пред арцибискупом и с привилейми. А отецъ Макарій вымовилъ ся ему слушными рѣчами: напред вашоу милостию и всими владыками, князи и паны, нами и всим посольством³. Сам до него не ходил и привилеев ему не указал. Он то убачил, иж не естъ послушен его (моци), и всѣ шляхты закону римского (з нимъ мо)вили, и (привилья им) указал и с ними ся радил. Ино так (мовил) арцибискуп: «Я того не перестану, поки я м жив! абовѣмъ суть русь у моеи моцы: король того без мене не мог дати!» И послал до короля позвы на отца Макария и с привилейми абы стал у Краковъ на соймъ. Ино мы зъѣхавшиися и боячися того позва, ижьбы не застал позов в Львовъ отца Макария, а тыж памятаючи слово короля е. м., коли лист давал до в. милости: казал борзо до в. милости ѣхати,— знал тото король, аж будет мѣти нагабанья⁴ от духовных на соймъ,— ино послали есмо отца Макария до вашей милости. Абы его ваша мил., господин и пастыр наш, рачил поставити и посвятити и от вашего святительства владыкою нам дати и послати к нам. А коли, дасть Бог, отъ вашей милости суполным⁵ а достаточным владыкою пріѣдет, юж арцибискуп и вси бискупи тому учинити не мочи будутъ нѣчого.

А о томъ рачи твоя милость знати, аж отецъ Макарій не смѣл на чом ни с чим до в. м. ѣхати, ольны⁶ ж есмо его отслали — хто сына своего при нем, а хто брата с нимъ послал и на своих конях, стерегучи привилія и горла отца Макария, и до гранць, за Буг сами есмо его проводили, боячися, абы арцибискуп або который лядскый пан его не д(огонил) а не казал его забити. Бо колькократ арцибискуп казалъ его забить, а Господом Богом и вашими святыми молитвами естъ оборонен до сих часов, и надалѣй, дасть Богъ, будет.

Не виписую кінця, занадто подірявленого пропусками. Його тенденція — як і цілого сього писання, звернена на те, аби переконати митрополита, щоб він не відтягався від посвящення Макарія на єпископа. Тому що галицько-львівська єпархія була давно, і як здавалось — безповоротно страчена для митрополії, а тільки надзвичайними зусиллями і жертвами місцевого громадянства і самого Макарія Тучапського була вирвана з-під влади львівського арцибискупа, митрополит не повинен дуже обставати в своїх традиційних правах до цієї

¹ Полонізм: przedsię.

² Друк: ходии.

³ Себто відповів, що без згоди митрополита, владик, шляхти і посольства своєї дієцезії не може ставитись перед ним.

⁴ Пол.: протести, заперечення.

⁵ Полонізм: zupełnym.

⁶ Друк.: отны.

єпархії. З безконечними реверансами на всі боки, щоб не образити митрополичого чи чийогось іншого гонору, автори викладають се, доволі ясно і переконуючо, не прибираючи в квіти красномовності. Стиль діловитий, тверезий, але живий і рухливий. Нагадує досить близько пізніші записки львівських міщан до патріарха, з котрими познайомимося далі.

Натомість заховане для нас листування Філона Кмитича, київського шляхтича, з 1573—1574 рр., дає взірці благодушної шляхецької балачки, в тім стилі, що потім в літературі був представлений старим Смотрицьким. Молодість автора припадає на 1530—1540 рр., так що його освіта і літературний стиль являється продуктом ще передреформаційної доби: тому я даю тут місце його листам, незважаючи на досить пізні їх дати.

Філон Кмитич походив з значної зем'янської родини, що володіла чималими маєтками в Брацлавщині й Київщині (Літин, Пиків, Коростишів); батько його був королівським дворянином в другій чверті XVI в. і міг полегшити кар'єру синові. Але Філон не пішов по двірській лінії, а став спеціалістом пограничником: державцею пограничних замків, то значить адміністратором, вояком і дипломатом, фахівцем у відносинах московських і дуже цінився з сього боку урядом: держав від 1562 р. Остер, потім Чорнобиль, далі Оршу — важливий стратегічний пункт на московському кордоні; 1579 р. дістав за службу воєводство смоленське і вмер 1587 р. Під час безкоролів'я по смерті Жигімонта-Августа (що помер літом 1572 р.) Філона без виїзду тримали в Орші, і він звідти мусив почасти доносити про пограничні справи і московські вісті регентам великого князівства Литовського («панам-раді»). Поруч таких офіційних звідомлень писав він листи й приватного характеру високим протекторам: маємо такі листи до підканцлера Остафія Воловича і його дружини. Особливо інтересний другий лист до Воловича: він здобув собі місце в історії літератури своєю згадкою про Іллю Муромця і Соловія, був через те вже процитований (т. IV, кн. 1), але й цілий цікавий як взірець літературного стилю, і я подам тут з нього витяги. На жаль, не маємо доброго видання текстів і я подам ці витяги — як свого часу цитату з нього, у приблизному правописі¹.

Писаний сей лист під враженням вістей, що Генріх III покинув Польщу: вони не були неприємні Філонові, бо він належав до гурту магнатів, що хотіли на королівстві бачити когонебудь з синів московського царя, і вів у цій справі зносини:

¹ У скороченні листи подані в «Актах Зап. Рос.», III, ч. 58, лист до Воловича з 5.VIII.1574 на стор. 174. В повнім тексті в «Zrządla do dziejów polskich», II (сей лист на с. 287), — але з прогалинами і переписані латинкою, не дуже мудро.

коли обрано Генріха, почались обвинувачення за ці заходи і погрозували Філонові неприємностями. Він виправдовувався, що виконував тільки накази панів-рад; але втеча Генріха приємним для нього способом ліквідувала сю справу.

...Дошло мя писане вашої милости, мого милостивого пана¹, с Польски первой сего, і тепер через служебника моего Зуба, о отъѣхане господарское и о иншыє речи. Которое, милостивый господарю, хотя ж подолжное (?), але богодохновенное не дармо мовит писмо: «Заповѣдь Господня іздалече просвѣщающе очи», — а не только очи, але и сердце мое освѣтило. Дивные суть судьбы Божіи! «Мы от ворот, а он дирую вон!»² Не только нам то разумѣти, але такого господарского отъѣханя всему свѣту не вмѣстити! «Неслыхано от вѣка, абы хто слѣпорожденну отворил очи» — так и помзанцу Божему тым способом от подданных своих ухати! Ова, второй ест Нептонов (?). Бы ту в. м. уши свои мѣл! Який ж около того шмер на Москвѣ, який при границах! Страх божій! О всем все вѣдают, прекладаючи то живот господарский, яко был в руках наших: которая ему была вчасность, який покой, яковая вдячность, што за роскош, што за послушенство, якая соромота — через цедулы за очи и в очи, яка презпечность³ здоровья его! Яка тепер обелживость, похвалки, одповѣди! Если бы чого кому не дали, если бы теж ведле права кому судил, — вытягаючи ремєня у нас!... Див божій й страх божій! Не вимовить, не выписать того чоловік не може!... Иж еднак не тым способом, яко уши ся наши здѣсь слышали и яко на Москвѣ слыхать — жебы по поврозѣ мѣл ся спустить, — и вже дей тым потешил, яко в. м. выписать рачил.

О звроцєню⁴ зась е. кор. милости — што ся потом дало розголосить и оповѣдѣть, а потом и листы в. м. панов-рад до воеводств и до мене выдане с певною справою, — вже смы на том престали⁵; только што потом будет, не вѣмы. Бо того тут звроцєня е. кор. м. не певни, а не только того пана, але не прудко и иншого⁶. Абовѣм если так бы было, хто бы до такое роскоши хотѣл вступить, як овде слышетъ — як наши цноты французове выличають. (Што ж за)⁷ люди того панства?! яких послушнств не мусило быть? яких щодробливостей? — только дай!⁸ Яковое справедливости? Богатому так і убогому сѣк! Которого сумнѣня? — Кого хто на пѣнке через ногу! А лакомство? — Бо де весь бы свѣт роздал, душ польских и литовских не сытитъ, все мало! А цнота всѣх справ? — тая се в них из ботов вызула! А вдячность — дись* о том добре мови (ть) а ютро смердом, бенкартом зове! все кламство, все лож, нѣт Бога! Бій, забій, дери, лупи — то найльпший пан и то рыцар! От вольного царя вольный посол!

Мовечи де так: не вѣмы, чы люди, чы дябли! А на так зацну славу и на такове вольности наши и на таковое заховане наше противко государям тых панств, (не вѣдѣть) будет ли тот (што) таковое досады ужиль, не толко молвити смѣть, же ся вернетъ⁹, але и другому закажетъ! А вернетъ ли ся — ино того смотрѣть — только не с палицею желѣзною, и што его мѣли за ниц — покажетъ, што умѣты!

¹ Далі я випускаю або скорочую ці етикетні повторєння.

² Про від'їзд Генриха.

³ Замість: безпечность.

⁴ Поворот назад.

⁵ Заспокоїлися, вдоволилися.

⁶ Аби хто інший польстився на польську корону.

⁷ Тут прогалина, котру заповнюю наздогад.

⁸ Це ніби так французи описують Польщу.

* Сьогодні.

⁹ Генріх.

Московский¹ — тот прозорливый Аввакум² о том всем вѣдасть, исперва еще усмотрѣл, што межи герезію³ не прожить, и на цесарского сына⁴ указал. А причель бы ему за глупство⁵. Азали ся, милостивый пане, не оказал розум его⁶ на том пань нашом?⁷ Яко слыхать же то мови(ть): «Ото, де, гледить, з своєю вѣрою не пожили⁸ как нам было сына им дать? або самому над ними царствовать?» И цесарский сын, милостивый государю, цнотливый пан — и тот чи не зволит преставать на малом горщечку с покоєм здоровья своего, нижли на великом з враждою? А ближший сусѣд⁹ совѣм больш вѣдаст(ь), яко такове таковою неволею обовязать! Ма кролем быть, а ниц не мѣть?!

Мы тут слуги в. м. розмовляем больш около своих панов сенаторов наших¹⁰. Ино нѣкоторые мовят: «Не дай Бог ляху быть¹¹ — вырежет Литву!» А Русь поготову! давно рѣзать почали литвина. И тот де с прироченя природы на себе сам необачнос...¹² Просто, як овца: где их больш берет волк, там онъ дальше за ним идуть! Больш будет(ь) жичливый народу польському, нижели своему!

Ова просто есмо яка рыба в омутъ: слѣпи, невѣдоми! не вѣдаем, куды в сю есмо диру влезли! Только яко в. м. рачиш писати Духа Пресвятого словы: узнать нам вѣчность свою, а брыдкость грѣху; пыхи нашеѣ вызнать¹³ — абы сьмо с Капернауму не усунені были! Гдѣ есть слыхано? дитя еще невѣста родит, и с того дитяти мает быти внук — дай тому имѣне! експектативу¹⁴! Сыну дай, брату дай, слузѣ дай! Дай, дай, дай — а на обход¹⁵ речи посполитое што? А все розобралши чому быть? толко до убоства прѣстися! Да вже лупют!

Ото, государю пане, от такихъ бѣд люди топятся! Ото с такихъ нендз даются! Ото с того в неволю даются! Яко и говорят многіе во вси стороны: «Не толко абы московский государем был, але хотя бы вже дябел с пекла, только абы кривды людей божих мстил, а в порядок привел — яко мови(ть) Дух Божий на поганы: «Постави, Господи, законодавца над нами, да розумѣют языцы, яко челоуѣцы сут(ь)».

Хотя на сторону московского в той мѣрь не треба ся оглѣдати: естли первѣй не хотѣл, не надѣмся, абы и тепер хотѣл. Только нас Пане Боже уховай от инного якого умыслу его — яко слухи доходят: «Королей де у них много, надобѣ б почать што!» Пред тым Москва овде приѣжджаючи залецали и до наших склоняли, а тепер ни словка о добрую приязнь! Я, государю, што вижу и чую, а всем правѣ як до государя моего преспечно не обинуюся пишу, видечи так милостивое а правѣ открытое сердце в. м. противко мне, негодному слузѣ в. м. За которую ширость всемогущый Бог в. м. пану государю моему милостивому отплатоу будет!

А што в. м., пан и господа мой милостивый, пишеш о осторожность мою — естли бы и повторне в такихъ службах¹⁶ розказовано и уживано,— абым

¹ Цар.

² Натяк на церковний текст.

³ «Герезія» — замішання, непорядок.

⁴ Сина германського цесаря на королівство рекомендував.

⁵ Якби той прийняв польську корону.

⁶ Царя.

⁷ Генріху.

⁸ Католики з Генріхом католиком.

⁹ Цар.

¹⁰ Як кандидатів на корону.

¹¹ Королем.

¹² Щось бракує.

¹³ Може: вызуть? — позбутися.

¹⁴ В друк.: аспектитиву, призначення на вакансію з хвилиєю, як вона відкріється.

¹⁵ Утримання.

¹⁶ Зноситися з московським царем про його кандидатуру.

ся опатровал, яко є. м. пан Гарабурда. Государю пане! и каши не хочу и по воду не иду! Пишет ми государыня моя пани троцкая: «Ожогшися на молоде, велено на воду дуть». Я того и первѣй не знал, што чиниль, только што велѣно чинить, а сеє писаніє в. м. государей моих...¹ Бог и слепому очи отворит, и все перед в. м., да Бог, прѣханем моим окажу. Только, государю, чолом бѣю о науку: чи ждати мнѣ посланцов з Москви, або зараз ѣхати — што бых рад сердечне учинил, абы у Вильнѣ в. м. заѣхал².

А што в. м. рачиш писать, иж є. м. пан подскарбій за причиною в. м. панского обѣдал мене чимкольвек на страву мнѣ и на посланцы обслати, ино, государю, ничего ми не послал є. м. Нещасный єсми дворянин, згиб єсми в нендзы, а больш з жалю: люди на кашы переели кашу, а я з голоду здох на сторожи! Помсти Боже государю грѣхопадєніє, хто розумѣет! «Бо придет час, коли будет надобѣ Иліи Муравлєнина и Соловія Будимировича» — придет час, коли будет служб наших потреба!

Рачил теж в. м. писать до мене в рѣчи королевны єє м. нашеє милостивое панны,— ино обѣдую в. м. всею крѣпостію и всею моею душою служити єє м. ведле наибольшого преможєня моего! Только змилуйся, государю, яко отец милостивый: постой за нами, нендзнѣйшими слугами, в. м., о тоє заслужоное наше,— абы лѣт наших, маєтность потративши, в нивец не пошло, а на души — господаря нашего милостивого зешлого³ и в. м. панов государей наших розлите крове нашей не пало! З одного жалю, з фрасунку мовить не могу. Только ми тѣши милостивая ласка в. м. і охлodu ми чинить, гды колижковек оглядам писаніє в. м. и здоровє в. м. государей моих слышу!

Але тепер над то все в. м. давши вѣдать о здоровю своеєм, ласкаве а милостивє (рачил) холопа своего Єреміяша, сыначка моего милого, благословєнством своим панским обслати роженіє! А я, государю, согрѣшим єсми, а больш у фрасунках моих — сего щєнати маленького, паука божого, в. м. государю великому и успоменути писанієм моим не смѣл єсми! Которого дал ми Бог з ласки своеє светое за щасливого панованнє в. м., и тому ж государю моему под ноги подножка в. м. офѣрую. А имя єму у великого пророка єсть писано в давнем року. И который — да ли Бог дошолши лет своих (если я умру,— змилуйся над ним!) будет з матухною своею служити до скончаннє живота своего!

А о причину до є. м. пана подскарбієго и тепер чолом бѣю! Змилуйся яко пан христіанскій! не покинте мене в той нендзи, а вжды чим же бых кольвек опатрен был! Наг єсми и бос и простоволос!

Которому себе з найпокорнѣйшими службами моими милостивой ласцѣ поручам!

Незважаючи на всі впливи нової польської культури, що відбиваються яскраво і на мові, з масою полонізмів,— під сею новою поволокою чутно в авторі стару освіту, стару українську культуру, що відбивається масою церковнослов'янських цитат і натяків, сими згадками про билинних богатирів, з котрими Кмитич звертається і до яскравого представника нових течій, Воловича, протектора нововірства,— в тім переконанні, очевидно, що вони і йому звісні і близькі. А Воловича він, очевидно, мусить добре знати!

¹ Бракує.

² Застав.

³ Покійного.

Цікавий український «домострой» середини XVI в. дає **тестамент Василя Загоровського 1577 р.**¹ У своїй історії України (VI, 1907, с. 354) я вказав на його право бути трактованим як літературний твір, нарівні з «Наукою» Мономаха, — хоча автор і не подбав відділити те, що мало загальніший характер, від конкретних тестаментарних розпоряджень. З того часу сей тестамент зайняв місце в нашій історії літератури, і незважаючи на його пізню дату, я даю йому місце тут, серед взірців старої, передреформаційної літератури. Бо хоч свою освіту і письменські засоби автор його здобував у 1540-х, а може навіть на початку 1550-х років, і при своїй близькості до двору молодого короля (у котрого числився в 1550—1560-х рр. дворянином королівським) він мав всяку можливість близько знайомитися з новими культурними течіями, але незважаючи на се, лишився людиною старих традицій, «старого виховання», як то найкраще посвідчує сей власне його тестамент, прецікавий зразок сих старих традицій — з якнайменшими поступками новим умовам життя.

Кгда дѣтямъ моимъ Богъ милостивый даст по семи лѣтъ, маеть еє милость пани дядина моя дѣяка добре ученого и цнотливого способити, або того Дмитра-дѣяка, што в мене служил, зѣднавши, в дому моемъ або в церкви святого Или у Володимери ихъ руское науки в писме светомъ датъ учити, и не пестячи ихъ, пильне и порядне до науки приводити. Такъ якобы ся напотомъ з добре науки своеє Богу милостивому для помноженя фалы, господару своему и Речи Посполитой ку службе, ихъ милость паномъ — такъ родителемъ², яко и приятелемъ своимъ и тежъ всимъ посполите и кождому з-особна до целого отдаванья повинности своеє згодитися³ могли.

А коли имъ Богъ милосердный дастъ въ своемъ языку рускомъ, в писме светомъ науку досконалую (в молитвахъ къ Богу створителеви своему и в отдаванью достойное чести и фалы⁴ его жъ святой а бозской милости) в собѣ мѣтъ, — тогда маеть е. м. пани дядина моя бакаляра статечного, который бы ихъ науки латинского писма добре учити могъ, имъ з'єднавши в дому моемъ велѣтъ учить.

А кгда в науце той добѣрыє початки в себе мети будутъ, маеть ихъ еє милость, за радюю и. м. пановъ добродеевъ моихъ⁵, до Вильни къ езуитомъ, — бо тамъ фалять дѣтямъ добрую науку, або где ся напристойней ихъ милости видеть будетъ, до науки дати. Которое абы ся — до дому не проежчаючи ани въ немъ бываючи, если Богъ дастъ, семъ леть або и болшъ уставичне и пиль не учили.

¹ Про нього: *Rolle J. (Antoni J.). Dola senatorska.* — *Opowiadania hist.*, IV, I; *Федотовъ-Чеховскій А.* Каштелянь брацлавскій Василій Загоровскій въ полонѣ у татаръ, Київ. Стар., 1887, У; *Фотинскій О.* Обыкновенные люди Старой Волины, Волинскій истор.-археолог. сборникъ. II. Моя «Исторія України-Руси», VI, с. 310, там же витяги з цього тестаменту на с. 300. У цілості друкований в Архіві Юго-Зап. Россіи, ч. I, т. I, с. 67 і далі. Я звів нижче наведені уривки з оригіналом (Книга Волод. гроду 1579 р., л. 291—292); в і в нім не всюди відрізняються, так що я місцями мусив вибирати одно або друге.

² Родичам.

³ Придатись.

⁴ Хвалы.

⁵ Опускаю пояснення: «в сем тестаменте моемъ меновите (поіменно.— Авт.) описаныхъ».

Отколи имъ Богъ милостивый дасть умеетность досконалую в латынской науце, мають быть даны черезъ и. м. паны приятель мои въ службы, на такомъ мѣстѣ, где бы въ боязни божской цвиченьѣ имъ быть могло. Также абы писма своего руского и мовенья рускими словы, и обычаевъ цнотливыхъ и покорныхъ русскихъ не забачали. А набольшей — веры своеѣ, до котороѣ ихъ Богъ везвалъ и в ней на сесь¹ свѣтъ створилъ, и набоженства въ церквахъ нашихъ, греческому закону належного и порядне постановленого, николи, ажъ до смерти своеѣ не опускали. Посты светые пристойне, последуючи словъ Збавителя нашего, въ Евангелии² светой описанныхъ³, постили. Богу ся створителеви своему завжды молили. Ближнего своего каждого, якъ себе сами, любили. А ереси всякое, якъ одноѣ трузизны душевное и телесное, пилне ся выстерегали, а отъ нее ся отгребали. А на останокъ именемъ Бога живого, во Троицы единого и милосердного, въ томъ ихъ обовезую, абы съ такими людми, которые, отступивши пристойныхъ преданей церковныхъ, ересей сволонѣе уживаютъ, никоторого общу⁴, ани вживанья зъ ними приязни не мели. И въ домахъ такихыхъ людей, кроме великоѣ нужди и квалтованое потреби, николи не бывали.

А коли се в добрыхъ обычаяхъ, на такихъ, яко-мъ вышей помениль, мѣстцахъ служечи, процвѣчать, тогды мають бытъ (ь) даны въ службу господару королю его милости пану нашему, и тамъ се Богу милостивому уставичне молячи, ласки господара е. млсти, служечи верне е. королевской милости и Речи Посполитой, дослуговати мають. Яко жъ тепер заразомъ ихъ м. панове приятели и добродѣи мои⁵ господара короля е. м. просити мають, абы милостивый взглядъ на заслуги мои маючи, дѣтемъ моимъ милостивымъ паномъ быть⁶.

А кгда Богъ милостивый детей моихъ до возрасту мужеского⁷, в которомъ малженства светого потребовати будутъ, здоровыхъ доховасть, тогды мають они себе от самого Бога милостивого малженства зычити: изъ его святыхъ близкихъ рукъ смотрети, не сквапяючися на красу людскую, ани на маетность и славу чиего дому велможного и оздобеного скороминушую. Одно ма (ють) смотрѣти того пилне, если такие люди, с которыми бы они у вечную приязнь вступить хотели⁸, себе сами, дом, дети, челядъ (ь) и подданные свои в боязни божской и во всякой почтливости выховываютъ, — нестатечностями, опилством⁹, танцами, играми, прохожками пустошными, чародѣйствами, ворожками и иншими Богу противными злыми речами, што въ насъ дворствомъ зывали або зовуть, брыдять се. Въ такихъ домехъ — злаща абы одноѣ веры зъ ними были, поручивши ся Богу милостивому, могутъ безпечне в светое малженство вступовать, не смотрачи по жонахъ великихъ посаговъ, кгда жъ досыть будутъ мети богатства, коли трафять на таковое жоны, которые ся зъ ними сполечне будутъ Бога милосердного боять и в законѣ божскомъ завжды себе ховать.

Симъ кінчаю свій перегляд. Бачимо, які були літературні засоби, яка соціально-культурна обстановка нашої книжної верстви під той час, коли нова міщанська верства настільки підросла економічно, організувалась і усвідомилась, що могла

¹ В ориг.: весь; правильно виправили видавці в Архіві.

² Остання літера не читається.

³ В друк. хибно.

⁴ Зносин.

⁵ Опускаю пояснення: «в семъ тестаментѣ моємъ меновите описаныхъ».

⁶ Наступає вичислення сум, що залишились несплаченими з королівського скарбу.

⁷ Про доньку мова в тестаменті окремо нижче.

⁸ Отже, вибирається, власне, не жінка, а нове коло рідні.

⁹ Пияцтвом.

послужити базою, досить сильною (хоч і не довготривалою) для нового літературного руху, а сильний ідеологічний порив, викликаний німецькою реформацією, захопив і нашу книжну верству до енергійного діла, в інтересах того, що мислилося як чергове питання життя: оборони мови, культури, національності.